

מנהג והלכה בהדלקת נרות חנוכה

בבית ובחוץ

הרב רפאל שלמה זיכובסקי¹

א. מבוא

במסכת שבת (כא, ב) נאמר: "נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ [...] ובשעת הסכנה מניחה על שולחנו ודיו". כך גם נפסק ברמב"ם (מגילה וחנוכה ד, ז-ח) ובשולחן ערוך (אורח חיים תרעא, ה).

רש"י (שם ד"ה הסכנה) ותוספות (שם ד"ה ובשעת הסכנה) פירשו ש"שעת סכנה" המדוברת היא סכנה מפני הפרסיים, שעל פי חוקיהם ביום אידם יבעירו את ביתו עבודה זרה שלהם, ועל כן לא נתנו להדליק את פתח הבית. בימינו חוק זה של הפרסיים עבר מן העולם והסכנה לא קיימת. האם יש חיוב בימינו להדליק רק על פתח ביתו מבחוץ, או שניתן להדליק גם בבית פנימה? נחלקו בדבר פוסקי דורנו.

הרב יהושע מנחם אהרנברג (מגדולי מורי ההוראה בתקופת קום המדינה ואב בית דין בתל אביב) בספר 'דבר יהושע' (א, מ), סבר שאין לשנות את מנהג אבותינו גם בארץ ישראל שאין בה סכנה, וגם היום חובה להדליק בתוך הבית (כך מנהג קהילות החסידים בימינו וכך נוהגים ברוב המקומות). ואילו הרב יוסף שלום אלישיב (קובץ תשובות סימן סז) חלק עליו בחריפות ופסק שבימינו לא יוצאים ידי חובה אלא בהדלקה בחוץ כפי התקנה המקורית.

בטרם נדון בעניין הסכנה בימינו, יש תחילה לברר את מעמדן של התקנות ההלכתיות שנקבעו במהלך הדורות.

¹ לע"נ אחותי פנינה סטופל בת הרב שמעיה אליעזר. נלב"ע ביום כ"ט במרחשון תשע"ט.

מנהג והלכה בהדלקת נרות חנוכה

ב. מעמד התקנות והמנהגים

במסכת סופרים נזכר המנהג לקרוא מגילת אסתר במוצאי שתי השבתות שלפני פורים, וכן את מגילות רות ושיר השירים (לפני שבועות ופסח, בהתאמה). נאמר שם:

ויש אומרים, בכולן מתחילין במוצאי שבת שלפניהם, ונהגו העם כך. שאין הלכה נקבעת עד שיהא מנהג. וזה שאמרו מנהג מבטל הלכה – מנהג ותיקין. אבל מנהג שאין לו ראייה מן התורה אינו אלא כטועה בשיקול הדעת. (מסכת סופרים יד, טז)

מה פירוש מנהג שיש לו ראייה מן התורה, הרי המנהגים אינם מוזכרים כלל בתורה?

נראה כי שורש הדברים נעוץ בהלכות קביעת המנהגים.

הרמב"ם כותב:

בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמוד ההוראה, ומהם חוק ומשפט יוצא לכל ישראל, ועליהם הבטיחה תורה, נאמר "על פי התורה אשר יורוך ועל השמפט אשר יאמרו לך תעשה", זו מצות עשה. וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו, חייב לסמוך מעשה הדת אליהם ולהישען עליהם. (רמב"ם ממרים א, א)

בהמשך מונה הרמב"ם את סמכויות בית הדין הגדול ואומר:

אחד דברים שלמדו אותן מפי שמועה, והם תורה שבעל פה, ואחד דברים שלמדו אותן מפי דעתן באחת מן המידות שהתורה נדרשת בהן [...] ואחד דברים שעשו אותן סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה, והם הגזירות והתקנות והמנהגות, בכל אחד ואחד משלשה דברים אלו מצות עשה לשמוע להן.

(רמב"ם ממרים א, ג)

בנוסף, הרמב"ם בהקדמה ליד החזקה אומר, כי לאחר שבית הדין הגדול עבר מן העולם סמוך לחתימת התלמוד, ניתנה הסמכות לבתי הדין בכל עיר ובכל מדינה לתקן תקנות ולגזור גזירות ולהנהיג מנהגים, אלא שסמכותם היא מקומית לאנשי אותו מקום, ולא כללית לעם ישראל.

הרב מבריסק (הגרי"ז זצ"ל – הובאו דבריו בספר 'משנת יעקב' (לרבי יעקב רוזנטל) ממרים ב, ג) פירש את דברי הרמב"ם בהלכות קריאת שמע:

הקורא קריית שמע, כשהוא גומר פסוק ראשון, אומר בלחש ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד [...] ולמה קורין כן, מסורת היא בידינו שבשעה שקיבץ יעקב אבינו את בניו במצרים בשעת מיתתו, ציום וזרום על ייחוד השם ועל דרך ה' שהלך בה אברהם ויצחק אביו, ושאל אותן ואמר להן, בני שמא יש בכם פסולת, מי שאינו עומד עמי בייחוד אדון כל העולם, כענין שאמר לנו משה רבינו "פן יש בכם איש או אשה וכו', ענו כולם ואמרו לו, שמע ישראל ה' - להינו ה' אחד, כלומר, שמע ממנו אבינו ישראל, ה' - להינו ה' אחד, פתח הזקן וענה, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. לפיכך נהגו כל ישראל לומר שבח ששיבח בו ישראל הזקן אחר פסוק זה.

(רמב"ם קריאת שמע א, ד-ה)

הגרי"ז שם עמד על סתירה בדברי הרמב"ם: הרמב"ם מתחיל בניסוח "הקורא קריאת שמע אומר בלחש ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" שמשמעו שזו הלכה, ומסיים בכך שזה מנהג שנהגו ישראל. אמר הרב מבריסק: כאשר בית דין קובעים הלכה, הם יכולים לקבוע אותה כהלכה או כמנהג. נפקא מינה תהיה לעניין ברכה, שהרי דעת הרמב"ם (ברכות יא, טז) שאין מברכים על הלל בראשי חדשים ובחול המועד של פסח, כי הוא רק מנהג. המשמעות היא, שאמנם גם מנהג נקבע על ידי בית הדין הגדול (כדברי הרמב"ם בהלכות ממרים) אלא שבית הדין הגדול קבעו אותו כמנהג ולא כהלכה. אבל גם מנהג וגם הלכה נקבעים על ידי בית הדין הגדול או על ידי בתי הדין המקומיים למקומם.

הרי לנו, כי המנהגים נקבעים על ידי בית הדין הגדול או בתי הדין המקומיים לצורך המקום. קביעה על פי בית הדין המוסמך נחשבת לקביעה על פי התורה, כפי שאומר הרמב"ם בהלכות ממרים (א, א) שבית הדין הגדול הוא עיקר תורה שבעל פה ועליו נאמר: "על פי התורה אשר יורוך" (דברים יז, י). כמו כן, בתי הדין המקומיים שקמו אחרי כן נחשבים לממשיכיו של בית הדין הגדול, כל בית דין במקומו.²

הצורך בקביעת מנהגים בתקופות שונות מבואר בדברי השל"ה הקדוש:

² ועיין בהרחבה במאמרי: "דעת תורה בהלכה" (לב שומע לשלמה חלק ב).

מנהג והלכה בהדלקת נרות חנוכה

הנה אנו רואים בכל דור ודור החומרות מתפשטות. בימי משה רבנו עליו השלום, לא נאסר רק מה שקבל בהדיא בסיני. אמנם הוסיף איזה תקנות לאיזה צורך שראה, וכן אח"כ הנביאים והתנאים וכל דור ודור ודורשיו. והענין ביותר שיש התפשטות זוהמת הנחש, צריך ביותר לגדרים, ופורץ גדר ישכנו נחש. והקב"ה צוה שס"ה לא תעשה, שלא לעורר זוהמת הנחש. ובהתפשט זוהמת הדור צריך להתפשטות יותר איסורים, ואילו היה כן בזמן מתן תורה היה כתוב כן בתורה, אבל נכלל זה במה שאסרה התורה, כי הכל ענין אחד. ועל כן צוה השם יתברך עשו משמרת למשמרתי, כלומר הכל לפי הענין. ממילא, בכל דור ודור כשראוי להוסיף החומרות אז הכל הוא מדאורייתא, כי מאחר שנתפשט זוהמת הנחש ויוצא יותר מכוח אל הפועל, הנה הקב"ה ברא יצה"ר, ברא תבלין, כי אז צריכים אנחנו להתעוררות עליון להמשיך האיסורים.

(ספר השל"ה, בית חכמה, רפא)

משמעות דבריו, כי החומרות והסייגים נועדו לגדור את זוהמת החטא שהתפשטה, ואילו הייתה התפשטות הזוהמה גדולה כבר בזמן שניתנה התורה, היה הקב"ה מוסיף בתורה עוד איסורים.

לפי האמור, משמעות הברייתא במסכת סופרים, האומרת שלכל מנהג צריך שיהיה מקור בתורה, היא שהמנהג או החומרה נועדו לגדור פרצות חדשות שלא היו בזמן שניתנה התורה. אילו היו אז, הייתה התורה עצמה מוסיפה עוד איסורים. בנוסף, המנהג והתקנה נקבעים על ידי בית הדין הגדול או בתי הדין שלאחר מכן, וחובת הציות לבתי הדין היא מן התורה – "על פי התורה אשר יורוך" – כדברי הרמב"ם בהלכות ממרים.

יש מנהגים שקבלו תוקף של נדר ושל חרם, ואותם לא ניתן להתיר אלא בקושי רב. הנושא מפורט בשולחן ערוך (יורה דעה רכח), ובחכמת אדם (איסור והיתר כלל קב). לשון חכמת אדם שם:

כל בית דין שבעירו וכן שבעה טובי העיר הנבחר על פי הסכמת המנהג שנוהגים בעירם יש להם דין כבית דין הגדול שיכולים לתקן תקנות ולהחרים ולהשביע וכל תקנה שתיקנו בחרם יש לו כל דין איסורא דאורייתא והולכין בספיקו לחומרא. ואם תיקנו בלא חרם ושבועה אלא תקנה בעלמא הוא ככל מילתא דרבנן והולכין בספיקו לקולא (עיי' סימן רי"ח ובש"ך ס"ק ג' ובסימן רכ"ח ט"ז

ס"ק מ"ב) כללו של דבר כמו שמחויבין לקיים תקנת חכמים שתיקנו לנו אנשי כנסת הגדולה ותנאים ואמוראים כך מחויבים לקיים כל תקנות הקהל שתיקנו בעירם אם לא שמתקנין דבר שאין רוב ציבור יכולין לעמוד בו.

(חכמת אדם, איסור והיתר כלל קב)

החיי אדם בחיבורו נשמת אדם רוצה לתת לגזירת קטניות תוקף מיוחד של תקנות קהל. הוא נשאל האם ניתן להתיר קטניות בזמן דוחק גדול, וכתב בתחילת דבריו:

אנחנו שאנו מבני אשכנזים לא מבעיא אם נעשה ע"י הסכמת צבור או גאוני ארץ שהיו בימים ההם דפשיטא דאסורא, אלא אפילו אם לא נעשה בהסכמה כיון שנתפשט מנהג זה לא גרע ממנהג שהחמירו בנות ישראל על עצמן לספור ז' נקיים [...] א"א להתיר א"כ יתחרטו כלם, וה"נ בעינן שיתחרטו כל מדינות אשכנז ואם כן לכ"ע לא מהני התרה וקיימי באיסור דרבנן אלא אם כן אין לו מה יאכל דאז הוי חיי נפש, אבל אם יש לו לאכול דבר אחר א"א להתיר כלל.

(נשמת אדם, הלכות פסח, כלל קיט שאלה כ)

והוסיף הנשמת אדם שהדברים אמורים רק במה שקבלו יחידים, ולא במה שקבלו כל בני ישראל – "דהוי כנדר אלא בדבר שקבלו יחידים או עיר אחת, אבל דבר שנתפשט הוי כתקנת צבור, ואפשר שכן הוא חומרת בנות ישראל ואפילו יתחרט כל העולם לא מהני התרה וצ"ע".

אם אכן תקנת התנאים הייתה מפני הסכנה, כיון שנהגו בה כל קהילות ישראל, לא ניתן להתיר בקלות, ובוודאי ללא בית דין גדול וללא הסכמת קהילות ישראל.

ג. בטל הטעם לא בטלה התקנה

הרמב"ם בהלכות ממרים כותב:

בית דין שגזרו גזירה והתקינו תקנה והנהיגו מנהג, ופשט הדבר בכל ישראל, ועמד אחריהם בית דין אחר, וביקש לבטל דברי הראשונים, לעקור אותה התקנה ואותה הגזירה ואותו המנהג, אינו יכול, עד שיהיה גדול מן הראשונים בחכמה ובמנין [...] אפילו בטל הטעם שבגללו גזרו הראשונים או התקינו, אין האחרונים יכולין לבטל עד שיהיו גדולים מהן. והיאך יהיו גדולים במנין, הואיל

מנהג והלכה בהדלקת נרות חנוכה

וכל בית דין ובית דין של שבעים ואחד הוא, זה מנין חכמי הדור שהסכימו וקיבלו הדבר שאמרו בית הדין הגדול, ולא חלקו בו.

(רמב"ם ממרים ב, א-ב)

הראב"ד השיג על הרמב"ם מן האמור במסכת ביצה (ה, ב) שהייתה תקנת חכמים שלא יפדו פירות נטע רבעי במרחק יום אחד משערי ירושלים, כדי לעטר שוקי ירושלים בפירות. ונאמר שם, שלאחר חורבן ירושלים ביטל רבי יוחנן בן זכאי את התקנה הזו, בטענה מדוע לעטר את שוקי ירושלים הנמצאים בידי הגויים. ושאל הראב"ד: "הרי הראשונים תקנוהו, ורבן יוחנן בן זכאי ביטלה אחר חורבן מפני שנתבטל הטעם של ראשונים, ולא היה גדול כראשונים?".

הכסף משנה והרדב"ז משיבים, כי לדעת הרמב"ם, אכן היה רבי יוחנן בן זכאי גדול בחכמת התורה כראשונים ואולי גדול מהם. אבל לדעת הראב"ד, ר' יוחנן בן זכאי היה קטן מהם, אולם כאשר בטל טעם התקנה יכול לבטלה גם חכם קטן מן הראשונים.

הרי לנו, שגם כאשר בטל הטעם לא בטלה התקנה ולא בטל המנהג שנקבע על ידי בית הדין. המחלוקת בין הרמב"ם לראב"ד היא אם חכם קטן יותר יכול לבטל את התקנה לאחר שבטל טעמה. בכל מקרה, יש צורך גם בבית דין, שגדול במניין מבית הדין שגזר או התקין או הנהיג.

גם אם נניח שהתקנה להדליק נר חנוכה בפנים מפני הסכנה, בטל טעמה – היא אינה בטלה מאליה. יש צורך בבית דין שלפחות יהיה גדול במניין מבית הדין שגזר, ויש צורך שלפחות רוב חכמי הדור יסכימו עמו. האם כך הוא המצב לגבי הדלקת נרות חנוכה בחוץ? ! רוב עם ישראל ורוב חכמי ישראל בעולם מדליקים עדיין בפנים. רק במקומות ספורים: השכונות החרדיות בירושלים ובני ברק ובערים מעטות נוספות מדליקים בחוץ. ברוב ארץ ישראל ובחוץ לארץ מדליקים בפנים. היכן יש גדול ממנו במניין? גם לגבי גדול בחכמה – קשה לי להניח שיש מי מחכמי דורנו שיראה עצמו גדול מן התנאים, והרי קביעת התקנה להדליק בפנים מפני הסכנה נעשתה על ידי התנאים. מי יכול לבטל תקנתם?

בנוסף, האם בטל הטעם של "מפני הסכנה"? אולי בשכונות חרדיות מסוימות אין סכנה, אבל בכל העולם יש סכנה. גם בארץ ישראל, במקומות רבים שלא בשכונות החרדיות, יש סכנה. האם אפשר לומר שבטל הטעם?

זאת ועוד. עיין בתשובות הרא"ש (ד, י) ביחס לשאלת גשמים בחו"ל, במקום שיש צורך חיוני בגשם, לפני תום ששים יום מתקופת תשרי, ואחרי חג הפסח עד חג השבועות. הרא"ש נשאל אם ניתן להקדים את שאלת הגשמים בארצות אלו (אשכנז, צרפת וספרד) ולהתחילה בז' בחשון ולסיימה לקראת עצרת. הרא"ש שהיה בלי ספק מגדולי הדור, ואולי הגדול שבהם (פסקי ההלכה בטור ובשולחן ערוך נקבעו לפי שלושת עמודי ההוראה: הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש) לא הצליח לשכנע את חכמי דורו, ונמנע מעקירת המנהג הקיים לשאול גשמים כפי שהיה בבבל, ולתקן שישאלו בהתאם לצורך האמיתי באותן ארצות, כדי לא לעשות אגודות אגודות. כדבריו באותה תשובה: "גם אני חזרתי בי מלשאל ולהזכיר בבית הכנסת שאני מתפלל בו אף על פי שהייתי יכול לשאול [...] מכל מקום לא רציתי לעשות אגודות אגודות". וכך גם נפסקה ההלכה בשולחן ערוך (אורח חיים קיז, ב). כך גם נוהגים למעשה בחצי הכדור הדרומי, למרות שמזג האוויר שם הפוך – הקיץ חל בזמן החורף שלנו והחורף בזמן הקיץ – אף על פי כן שואלים גשמים לפי המקובל בחצי הכדור הצפוני, כי קשה מאוד לעקור תקנה ומנהג.

בשו"ת מנחת יצחק (ו, טו) הביא כי האור זרוע (הלכות חנוכה שכג, ב) כתב: "והאידנא דליכא סכנה, לא ידענא מאי טעמא אין מדליקין בחצרות". והביא על כך מהעיסור הלכות חנוכה שבפירוש כתב: "ובשעת הסכנה מניחה על שולחנו ודיו. ואחר שנהגו על הסכנה, נהגו". כוונתו לומר, שתקנת חז"ל להדליק בפנים נשארה בעינה, גם אחרי שהסכנה חלפה. בדומה לזה מביא הרב אהרנברג ב"דבר יהושע" (א, מ) לעניין תקנת בתולה נשאת ליום הרביעי. נאמר בגמרא (כתובות ג, ב) שמשעת הסכנה ואילך נהגו העם לכנוס בשלישי. ואמרה הגמרא: "מאי סכנה, אילימא דאמרי בתולה הנשאת ליום הרביעי תהרג נהגו לגמרי ניעקריה" הרי שבשעת סכנה עוקרים לגמרי את התקנה. ובשיטה מקובצת בשם הרא"ה (שם) פירש, שאם עוקרים את התקנה, שוב אינה חוזרת גם אם הסכנה חלפה.³

³ הערת עורך [ד"ב]: כאשר הרציתי את הדברים האמורים כאן בפני ראש הישיבה הרב יצחק שילת, הרב אמר שנראה שלא יהיה נכון לומר במקרה זה דין של "בטל טעם לא בטלה תקנה". כי הדין של שעת הסכנה בנר

מנהג והלכה בהדלקת נרות חנוכה

הפוסקים כתבו שסכנה האמורה כאן אינה דווקא סכנת נפשות. הרמ"א בדרכי משה על הטור (אורח חיים תרעא, ט) הביא מרבנו ירוחם שכתב: "ועתה נהגו להדליק מבפנים [...] משום דשכיחי גויים וגנבים". וכן במגילת תענית נאמר: "ואם מתירא מפני הלצים מניחה על פתח ביתו מלפנים". גם בערוך השולחן (אורח חיים תרעא, כד) כתב: "והנה עתה אין אנו מדליקין בחוץ. ואף שאין סכנה אצלנו, מכל מקום כמעט הוא מהנמנעות מפני שבכל המדינות שלנו ימי חנוכה הם ימי סגריר וגשם ורוחות, ואי אפשר להניחם בחוץ אם לא להסגירם בזכוכית, וכולי האי לא אטרחהו רבנן. ועוד דבזה לא יהיה היכר למצוה כל כך, וגם לא בכל המקומות יניחוהו לעשות כך".

ד. בעיות נוספות בהדלקת נרות בפתח הבית

רובם הגדול של יושבי השכונות החרדיות, מתגוררים בבתי קומות שבהם חדרי מדרגות. רק מעטים גרים בבתים יחידים (וילות). כידוע קיימת מחלוקת גדולה לגבי הדלקה בחצרות בימינו. דעת החזון איש (שונה הלכות יא; ארחות רבנו ג עמוד ג; דינים והנהגות כב אות א), שלחצרות בימינו אין דין חצר לעניין נרות חנוכה, כיון שאין משתמשים בהן לצרכי הבית בטחינה, אפייה ושטיחת פירות כפי שנהגו בזמן חז"ל, ואין להדליק בפתח החצר אלא בחלון הפונה לרשות הרבים. וכן דעת הרב בן ציון אבא שאול (נר ציון ד, ג). מאידך, דעת הרב מבריסק (הגרי"ז – שבות יצחק חנוכה עמוד ו-ז) שאין צורך בתשמיש דירה בחצר לענין נר חנוכה. וכן דעת הרב שלמה זלמן אוירבך (מעדני שלמה עמוד כח). ועיין במשנה ברורה (הוצאת דרשו תרעא, ביאורים ומוספים 45) שכתבו שלעניין חדר מדרגות דעת הרב ניסים קרליץ שאין דינו כחצר אלא כמבוי, ולדעת החזון איש אין להדליק בו. וכן כתב הרב חיים קנייבסקי (ספר נר חנוכה בתחילתו אות ח). אבל דעת הרב קנייבסקי (ספר ארחות רבנו שם עמוד ח ועמוד יא) שחדר מדרגות נחשב כחדר כניסה לבית ומדליקים בו. הגרים בבתים משותפים וחפצים להדליק בחוץ, מדליקים בדרך כלל בפתח חדר המדרגות, ונכנסים בזה למחלוקת קשה. יוצא שהידור המצוה שלהם כרוך במחלוקת גדולה, והידור משמעותו בין השאר, לצאת ידי כל השיטות. עיין בכל זה במשנה ברורה הנ"ל.

חנוכה אינו תקנה מיוחדת ומאוחרת, אלא מהדינים המקוריים של הדלקת נרות חנוכה, ולכן כאשר כבר אין סכנה, יש להדליק בפתח הבית כעיקר הדין.

יש להביא בחשבון שהמדליקים בחוץ מוותרים בידועין על הידור מצוה של הדלקה בחנוכיית כסף. השל"ה הקדוש (וכן ב"כף החיים") כותב שישנן מדרגות בהדלקת נרות חנוכה. המדרגה הגבוהה היא במנורה של זהב, ואחריה במנורה של כסף. מובן שמנורה של זהב אינה מצויה כלל בגלל מחירה העצום. במנורה של כסף רבים מדליקים. אולם כל המדליקים בחוץ – כולל בשכונות החרדית – אינם מדליקים שם במנורה של כסף, אלא במנורות של מתכת פשוטה, מפני הגנבים. גם בשכונות אלו חוששים לגנבים, וכמעט אף אחד אינו מוכן לסכן מנורה של כסף בהדלקה בחוץ. כך שיש כאן ויתור מדעת על הידור שנהגו בכל תפוצות ישראל במשך מאות רבות של שנים.

לסיכום, אין לקטרג על הנוהגים להדליק בפנים ולומר שהם מבטלים מצות הדלקת נר חנוכה, ובודאי שאין ללגלג עליהם. הנח לישראל במנהגם. נהרא נהרא ופשטיה.